

FARKAS ZOLTÁN PhD

farkas.zo52@gmail.com
szociológus,

A társadalmi struktúra meghatározottsága és funkciói

Determinedness and functions of social structure

ABSTRACT

In the first part of the paper I deal with the determination of social structure. On the one hand, I point out the major determining factors of social structure, based on the way I analyzed the determining factors of social relations and the mechanism creating social relations in the theory of institutional sociology. On the other hand, I deal with the issue that social structure, as interpreted by the various structural or categorical structure conceptions, is closely related to the social structure in my conception. In the second part of the paper, I discuss the functions or consequences of social structure. In my view, it is the sphere of social life, and within this, the sphere of everyday social life within which the social structure directly and tightly determines the most significant features of phenomena, of social phenomena in a narrower sense. However, through the determination of social status-stratification, in the longer run through that of sub-cultures and milieus and the individual's certain personal characteristics, social structure, with some probability, determines indirectly the way of life of individuals in the spheres of private and community life also.

KEYWORDS

determination of social structure, social capital structure, functions of social structure

DOI 10.14232/belv.2020.2.7

<https://doi.org/10.14232/belv.2020.2.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Farkas Zoltán (2020): A társadalmi struktúra meghatározottsága és funkciói. *Belvedere Meridionale* 32. évf. 2. sz. 133–157. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

A társadalmi struktúra e tanulmányban tárgyalandó felfogása szorosan illeszkedik egy átfogó társadalomelméletbe, az intézményes szociológia elméletébe. Ezért gyakran kell majd hivatkoznom *Társadalomelmélet* című munkám eddig megjelent köteteire és fejezeteire, és a szóban forgó elmélet korábban tárgyalt és e tanulmányban használt fogalmait és összefüggéseit az olvasónak feltétlenül ismernie kell a tanulmány megfelelő értelmezéséhez.¹ A *társadalmi struktúra intézményes szociológiai felfogását* három, egymással szorosan összefüggő tanulmányban szándékozom közzéadni. A korábban közzétett első tanulmányban a társadalmi struktúra fogalmának meghatározásával, a társadalmi struktúra összetettségével és szintjeivel, valamint a társadalmi struktúra és a társadalmi hálózatok közötti legfőbb összefüggésekkel foglalkozom (FARKAS 2019). A jelen második tanulmányban a társadalmi struktúra meghatározottságát és funkcióit, illetve következményeit tárgyalom. A harmadik tanulmányban majd egy empirikus-közeli példán szemléltetem az intézményes szociológiai struktúrafelfogás empirikus alkalmazhatóságát, oly módon, hogy felvázolom a kapitalista társadalom társadalmi struktúráját.

Tehát ez a tanulmány szorosan kapcsolódik a fentebb hivatkozott első tanulmányhoz, amelyben sajátos értelemben határozta meg a társadalmi struktúra fogalmát, a társadalmi osztály fogalmával összefüggésben. Eszerint *társadalmi osztálynak* nevezzük az adott társadalomban lényegében hasonló társadalmi helyzetben lévő egyének összességét, és elvileg a tipikus társadalmi helyzetek szerinti társadalmi osztályokat különböztethetjük meg egymástól (hatalmi osztály, kiszolgáltatott osztály, pártolt osztály, közepes tolerált osztály stb.). A társadalmi osztály fogalmára is támaszkodva, a következőképpen határozta meg a társadalmi struktúra fogalmát. A *társadalmi struktúra* az adott társadalmi csoportot alkotó társadalmi osztályok, és az adott osztályok közötti tipikus társadalmi viszonyok sajátos összessége. Eszerint a társadalmi struktúra fogalma leegyszerűsítve fejezi ki az adott társadalom tagjainak társadalmi viszonyait és társadalmi helyzetét, kiemelve e viszonyok és helyzetek leglényegesebb vonásait.

A különböző struktúrafelfogások tárgyalása során (FARKAS 2015, 2016), valamint az előbb említett első tanulmány (FARKAS 2019) bevezetésében rámutattam a szociológiai irodalomban kialakult jellemző struktúrafelfogások legfőbb problémáira, amelyek relevánsak a társadalmi struktúra meghatározottságának és funkcióinak, illetve következményeinek a tárgyalása szempontjából is. E bevezetésben ezért eltekintek a szóban forgó problémák tárgyalásától, bizonyos problémákra azonban az alábbi témakörök tárgyalása kapcsán majd felhívom a figyelmet.

¹ A szóban forgó elméletben a fogalmak és összefüggések szorosan kapcsolódnak egymáshoz, az egész elmélet áttekintéséhez az olvasó segítségére lehetnek a *Társadalomelmélet vázlatai*, amelyek elérhetők innen: <https://www.researchgate.net/project/Tarsadalomelmélet-vazlatai-14-resz>

A következőkben, a tanulmány első részében a társadalmi struktúra meghatározottságával foglalkozom. Egyrészt rámutatok a társadalmi struktúra főbb meghatározó tényezőire, az alapján, ahogyan az intézményes szociológia elméletében elemeztem a társadalmi viszonyok meghatározó tényezőit és a társadalmi viszonyokat létrehozó mechanizmust. Másrészt azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy a különböző strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogások szerinti társadalmi struktúra szorosan összefügg a felfogásom szerinti társadalmi struktúrával. A tanulmány második részében a társadalmi struktúra funkcióit, illetve következményeit tárgyalom. E tekintetben különbséget teszek egyrészt a társadalmi élet strukturális meghatározottsága, másrészt a magán- és a közösségi élet strukturális meghatározottsága között. Felfogásom szerint a társadalmi struktúra közvetlenül és szorosan az úgynevezett társadalmi élet szférájában, és különösen a mindennapi társadalmi élet szférájában határozza meg a jelenségek – a szűkebb értelemben vett társadalmi jelenségek – legjellemzőbb vonásait. Azonban a társadalmi struktúra közvetve – a társadalmi állapotrétegződés, hosszabb távon a szubkultúrák és miliók, valamint az egyének bizonyos személyes tulajdonságainak meghatározása révén – bizonyos valószínűséggel meghatározza az egyének életmódját a magán- és a közösségi élet szférájában is.

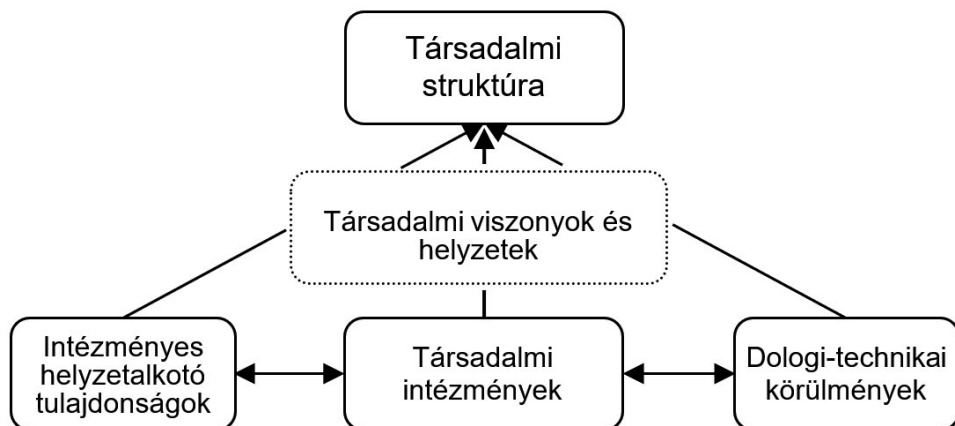
A TÁRSADALMI STRUKTÚRA MEGHATÁROZOTTSÁGA

A társadalmi struktúra meghatározó tényezői

Mint fentebb említettem, a társadalmi struktúra a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek jellegzetes, legjelentősebb vonásait fejezi ki, tehát a társadalmi struktúra meghatározó tényezői ugyanazok a létezők, amelyek a társadalmi viszonyokat és a társadalmi helyzeteket fő vonásaikban meghatározzák. A társadalmi viszonyok meghatározó tényezőivel és a társadalmi viszonyokat létrehozó mechanizmussal a *Társadalomelmélet* tizedik fejezetében kielégítő részletességgel foglalkoztam (FARKAS 2013. 64–79.), ehhez kapcsolódva a tizenegyedik fejezetben áttekintettem a társadalmi helyzet legfőbb meghatározó tényezőit (244–248). Ezért e tanulmányban eltekintek a társadalmi struktúra meghatározottságának részletes tárgyalásától, és a következőkben csak röviden mutatok rá a társadalmi struktúra legfőbb meghatározó tényezőire. Ezeket a tényezőket – a történetiség szempontjától eltekintve – az 1. ábrán szemléltetem.

A társadalmi struktúrát alapvetően a társadalmi intézmények hozzák létre, illetve határozzák meg, és más tényezők a társadalmi intézményekkel összefüggésben játszanak szerepet a társadalmi struktúra létrehozásában, illetve meghatározásában. Röviden fogalmazhatunk úgy, hogy a társadalmi viszonyokat és a társadalmi helyzeteket, tehát a társadalmi struktúrát alapvetően társadalmi intézmények hozzák létre, illetve társadalmi intézmények határozzák meg. Azonban a társadalmi struktúrát végül is az adott intézmények fedezetével rendelkező egyének, illetve ezen egyének – más egyének és csoportok befolyásolására irányuló – szándékai és cselekvési képességei hozzák létre, intézmények kialakítása és fenntartása révén.²

² Az intézmény és az intézmény fedezetének a fogalmáról lásd FARKAS 2010a. 282–285, a társadalmi intézmény fogalmáról lásd FARKAS 2010b. 86–90.

1. ábra: A társadalmi struktúra legfőbb meghatározó tényezői

Mindazonáltal a társadalmi intézmények kialakítása és fenntartása révén létrehozott társadalmi struktúra általában csak többé vagy kevésbé felel meg az adott intézmények fedezetével rendelkező egyének szándékainak és az intézményes szabályoknak. Egyrészt, bizonyos szándékkal (pl. az alkalmazottak jobb ösztönzésére, az előrejutási esélyek változtatására, a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére vagy növelésére irányuló szándékkal) kialakított és fenntartott intézmények fedezetével rendelkező egyéneknek nem feltétlenül irányult és irányul szándékuk részben az adott intézmények által meghatározott társadalmi viszonyok és társadalmi helyzetek létrehozására, és így módon a társadalmi struktúra tudatos létrehozására vagy változtatására. Másrészt – ahogyan azt a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek létrehozásának tárgyalásánál is hangsúlyoztam –, a társadalmi intézmények bizonyos mértékben tökéletlen eszközök mások befolyásolására. Tehát ha a fedezettel rendelkező egyéneknek szándékukban áll bizonyos társadalmi struktúra létrehozása, illetve a társadalmi struktúra változtatása, a társadalmi intézmények, illetve különösen a külső fedezetű társadalmi intézmények elvileg csak bizonyos valószínűséggel, kisebb vagy nagyobb mértékben alkalmasak arra, hogy az adott intézmények fedezetével rendelkező egyének a szándékaiknak megfelelő társadalmi struktúrát hozzanak létre.

Máshol intézményes helyzetnek neveztem az adott egyén vagy csoport helyzetét egy adott intézmény vagy intézményrendszer intézményes szabályainak az érvényességi köreiből (FARKAS 2010a. 293–295.). Ehhez kapcsolódva intézményes helyzetalkotó tulajdonságnak neveztem az olyan tulajdonságot, amelyre vonatkoztatva meghatározottak bizonyos intézményes szabályok érvényességi körébe eső egyének; illetve ha az intézményes helyzet csupán elnevezés, az intézményes helyzetalkotó tulajdonság azonos az intézményes helyzettel. Esetleg egy adott tulajdonság is alkothat intézményes helyzetet, de az intézményes helyzetek többnyire összetettek, több helyzetalkotó tulajdonságot foglalnak magukban. Lehet intézményes helyzetalkotó tulajdonság például a szakképzettség, a foglalkozás, a beosztás, a gyakorlati idő, az életkor, a faji vagy nemzetiségi hovatartozás, a lakóhely stb.

Az adott társadalomban az egyének intézményes helyzetek és intézményes helyzetalkotó tulajdonságok szerinti eloszlása, az intézményekkel összefüggésben, nagyrészt meghatározza a

társadalmi viszonyokat és a társadalmi helyzeteket, azaz nagyrészt meghatározza a társadalmi struktúrát. Az intézményes helyzet fogalma nagyrészt megfelel a normativista szociológiai elméletekben a szereppel összefüggésben értelmezett státusz fogalmának. Ezzel összefüggésben, a fent kiemelt összefüggés bizonyos értelemben kifejezi egyrészt a normativista struktúrafelfogás figyelembevételét, másrészt az attól való lényegi eltérést az általam képviselt struktúrafelfogásban. Felfogásom szerint az adott társadalmi csoport különböző státuszokhoz kötődő szerepek szerinti struktúrája nem azonos a társadalmi struktúrával, de a társadalmi struktúrát nagyrészt meghatározza a különböző intézményes helyzetekhez (státuszokhoz) kötődő szerepek szerinti struktúra. Például egy társadalmi szervezet különböző feladatkörök szerinti struktúrája nagyrészt meghatározza az adott szervezet társadalmi struktúráját. Adott egyén társadalmi osztályhelyzetét nagyrészt meghatározhatja például tulajdona, szakképzettsége, foglalkozása és beosztása, gyakorlati ideje, nemi hovatartozása, életkora, lakóhelye mint intézményes helyzetalkotó tulajdonság, részben e tulajdonságokhoz kötődő szerepe vagy szerepei révén.

A társadalmi struktúra – felfogásom szerint – egyfelől a társadalmi erőviszonyok szerinti struktúra, tehát a társadalmi struktúrát meghatározzák mindazok a létezők, amelyek a társadalmi erőviszonyokat jelentős mértékben meghatározzák. A társadalmi erők meghatározó tényezőivel és az erőket létrehozó mechanizmussal a *Társadalomelmélet* nyolcadik fejezetében foglalkoztam (FARKAS 2011. 183–196.). E meghatározó tényezők közül itt csak a társadalmi erők és –erőviszonyok azon sajátos meghatározó tényezőire utalok, amelyeket a társadalmi erő hordozóinak vagy belső meghatározó tényezőinek nevezek, és amelyeket ebben a tanulmányban más vonatkozásban nem említek. Tehát a társadalmi struktúrát adott esetben meghatározhatja az adott egyének eloszlása a következő vonatkozásokban: az egyének hatáskörei, tulajdonai, kapcsolati támogatói; a társadalmi képesítéseket jelentő tulajdonságok (szakképzettség, tudományos fokozat stb.), az egyének birtokában lévő kizárólagos információk, valamint az egyének olyan személyes tulajdonságai (pl. szaktudás, testi erő), amelyek személyes társadalmi képességeket alkotnak.

A *Társadalomelmélet* kilencedik fejezetében tárgyaltak értelmében a társadalmi erőket alkotó társadalmi képességek más szempontból a társadalmi tőke, illetve – pontosabban fogalmazva – a manifeszt társadalmi tőke alkotórészeit képezik (FARKAS 2011. 306–310.). Tehát az adott társadalomban az egyének manifeszt társadalmi tőkék szerinti eloszlása általában szorosan összefügg a társadalmi struktúrával. A következő alfejezetben majd bevezetem a társadalmi-tőkés struktúra fogalmát, amely annak kifejezésére szolgál, hogy az egyének milyen mennyiségű és milyen fajtájú társadalmi tőkével rendelkeznek. Ehhez kapcsolódva, a (bevezetésben említett) harmadik tanulmányban majd rávilágítok arra, hogy a társadalmi-tőkés struktúra szorosan összefügg a társadalmi struktúrával, mert azok a tényezők, amelyek meghatározzák a társadalmi-tőkés struktúrát, nagyrészt meghatározzák a társadalmi struktúrát is.

A *Társadalomelmélet* tizedik és tizenegyedik fejezetében, a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek meghatározottságának tárgyalásánál azt is láthatjuk, hogy a társadalmi viszonyokra és a társadalmi helyzetekre az intézményekkel összefüggésben a dologi-technikai körülmények is jelentős hatással vannak, illetve jelentős hatással lehetnek (FARKAS 2013. 68–69, 73–75, 246–247.). Ennek megfelelően: *Az adott társadalom társadalmi struktúráját jelentős mértékben meghatározhatják bizonyos dologi-technikai körülmények, amennyiben az intézmények hatásaival összefüggésben meghatározzák a társadalmi viszonyokat és a társadalmi helyzeteket.*

Az előző bekezdésben hivatkozott helyeken említettem, hogy a dologi-technikai körülmények főleg két formában lehetnek hatással a társadalmi viszonyokra és a társadalmi helyzetekre; tehát a dologi-technikai körülmények főleg két formában határozhatják meg a társadalmi struktúrát. Egyrészt a társadalmi intézmények által létrehozott cselekvési lehetőségek és képességek (mint érdekek és társadalmi erők) szervesen összefonódnak a dologi-technikai körülmények által meghatározott cselekvési lehetőségekkel és képességekkel. Másrészt azok az egyének, akik az intézmények fedezetével rendelkeznek és kialakítják az adott intézményeket, többé vagy kevésbé a dologi-technikai körülményekhez tudatosan alkalmazkodva, illetve a dologi-technikai körülmények alakításával összefüggésben alakítják ki az intézményeket, és ily módon formálják a társadalmi struktúrát, már amennyiben ez megfelel hosszú távú érdekeiknek.

A dologi-technikai körülmények az állami (vagy nemzeti) társadalom és a kisebb társadalmi csoportok társadalmi struktúráját is jelentős mértékben meghatározhatják. Például Lenski felfogása szerint az állami (vagy nemzeti) társadalom elosztási rendszerének természetét, azaz a társadalom struktúráját és egyenlőtlenségeit főleg a munkatevékenységben alkalmazott technológia határozza meg. A technológia meghatározó hatása egyrészt a termelékenység és a többlettermék mennyiségének, másrészt a társadalmi viszonyok alapvető demográfiai, politikai és termelési mintáinak a meghatározásán keresztül érvényesül. (LENSKI 1966. 88–93.) Egy ipari üzem társadalmi struktúráját jelentős mértékben meghatározza az adott üzemben alkalmazott technológia, a munkafolyamat gépesítettsége vagy automatizáltsága, valamint meghatározzák a gépek és berendezések bizonyos technikai tulajdonságai.

A társadalmi viszonyokat és a társadalmi helyzeteket, azaz a társadalmi struktúrát bizonyos vonatkozásokban a természeti körülmények is befolyásolhatják, amennyiben befolyásolják az egyének releváns cselekvési lehetőségeit és képességeit, illetve érdekeit és társadalmi erőit. Például a térbeli távolságok és a domborzati körülmények is hatással lehetnek egy adott állami (vagy nemzeti) társadalom társadalmi struktúrájára, ha e körülményekre tekintettel például (részben a közlekedés és a szállítás költségeivel összefüggésben) a vállalkozók érdekeinek kisebb vagy nagyobb mértékben felel meg az adott társadalom különböző településeire vagy e települések környékeire vállalatokat telepíteni, és ezáltal az adott szaképzettséggel rendelkező egyének számára munkahelyeket létrehozni.

A máshol (FARKAS 2015) tárgyalt strukturalista vagy kategóriális struktúrafelfogáson belül a tisztán nominális struktúrafelfogásban és a hagyományos osztályelméleti felfogásban kifejezetten figyelembe vett kategóriális tulajdonságok (tulajdon, foglalkozás és beosztás, szakképzettség, kor, nem, faj, nemzetiség stb.) felfogásom szerint egyrészt és főleg úgy vehetők figyelembe a társadalmi struktúra elemzésében, mint önmagukban csupán intézményes helyzetalkotó tulajdonságok, vagy mint az intézményes helyzetalkotó tulajdonságokkal szoros összefüggésben lévő ismertetőjegyek. Ezek a tényezők ilyen minőségükben bizonyos mértékben meghatározzák a társadalmi viszonyokat és a társadalmi helyzeteket, tehát bizonyos mértékben meghatározhatják a társadalmi struktúrát. Másrészt úgy vehetők figyelembe, mint amelyek többé vagy kevésbé összefüggnek az adott egyének bizonyos tulajdonságaival mint társadalmi képességekkel; harmadrészt mint amelyek többé vagy kevésbé összefüggnek azokkal dologi-technikai körülményekkel, amelyek bizonyos mértékben meghatározzák a társadalmi struktúrát.

Az előző bekezdésben említett felfogások, különösen a tisztán nominális struktúrafelfogás egyik fő problémájának (a fentebb hivatkozott helyen) azt tekintetem, hogy tisztázatlan az a lényegi közös szempont, amely alapján az adott népesség tulajdon, foglalkozás, beosztás, szakképzettség, munka jellege, ágazat stb. szerinti eloszlása jellemezheti a társadalmi struktúrát. Elméleti szempontból tisztázatlan, hogy ezek a tényezők milyen módon játszanak szerepet a társadalmi jelenségek (és más emberi jelenségek) meghatározásában. Mint az első tanulmányban (FARKAS 2019) már említettem, felfogásom szerint a társadalmi viszonyok mint érdekviszonyok és társadalmi erőviszonyok képezik, tehát az e viszonyokat leegyszerűsítve kifejező társadalmi struktúra képezi azt a „közös nevezőt”, amellyel összefüggésben ezek a tényezők jelentősek mint a társadalmi jelenségek (és a társadalmi jelenségekkel összefüggő más emberi jelenségek) meghatározó tényezői.

A társadalmi struktúra legfőbb meghatározó tényezőit tárgyalva végül a társadalmi struktúra intézményrendszer egésze általi és történeti meghatározottságát hangsúlyozom. A *Társadalomelmélet* tizedik és tizenegyedik fejezetében, a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek meghatározottságát elemezve hangsúlyoztam, hogy végső soron egy intézményrendszer egésze befolyásolja azt, hogy egy adott intézmény milyen társadalmi viszonyok és milyen társadalmi helyzetek létrehozásához járul hozzá (FARKAS 2013. 69–70, 248.). Következésképpen: *Végső soron az adott társadalom intézményrendszerének egésze hatással van a társadalmi osztályokra, és az adott osztályok közötti tipikus társadalmi viszonyokra, azaz a társadalmi struktúrára.* Ez azt is jelenti, hogy a társadalmi intézmények viszonylag korlátozott változtatása révén a társadalmi struktúra általában nehezen változtatható, ha egyáltalán változtatható. Az is előfordulhat, hogy bizonyos intézmények megváltoztatása vagy új intézmények életbe léptetése más értelemben alakítja át a társadalmi struktúrát, mint ahogyan azt az adott intézményektől önmagukban véve várni lehetett volna.

A társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek történeti meghatározottságával összefüggésben a társadalmi struktúra történetileg is meghatározott. *A társadalmi struktúrát alapvetően meghatározó társadalmi intézmények egy hosszabb vagy rövidebb folyamat eredményeképpen alakulnak ki, és e folyamat körülményei történetileg meghatározzák a létrejövő intézményeket, és az ezen intézmények által létrehozott társadalmi struktúrát.*

A társadalmi struktúrát az adott időszakban érvényes intézmények határozzák meg, de a ma fennálló társadalmi intézmények tulajdonképpen egy olyan társadalmi folyamat eredményeként jöttek létre, amelyet alapvetően a múltbeli társadalmi struktúra határozott meg. A múltbeli társadalmi struktúra meghatározta azt, hogy az egyes egyének és csoportok milyen mértékben vehettek és vettek részt a társadalmi intézmények kialakításában; ezáltal meghatározta azt, hogy az egyes egyének és csoportok érdekei milyen mértékben nyomták rá bélyegüket a kialakuló társadalmi intézményekre, és az általuk létrehozott társadalmi struktúrára. Ugyanakkor a társadalmi intézmények nem csupán a társadalmi folyamatokban formálódhatnak, adott esetekben azokra más természetű folyamatok, például háborúk, hódítások, forradalmak is hatással lehetnek. Tehát adott esetekben e folyamatokat meghatározó tényezők történetileg jelentős mértékben meghatározhatják a társadalmi struktúrát.

A társadalmi struktúrával összefüggő struktúrák

Max Weber különbséget tesz az osztályok (mint gazdasági osztályok) és a társadalmi osztályok között (WEBER 1987. 303.); tehát ilyen értelemben különbséget tehetett volna a gazdasági osztályok szerinti gazdasági struktúra és a társadalmi osztályok szerinti társadalmi struktúra között is. Eszerint vannak olyan struktúrák, amelyek társadalmi szempontból többé vagy kevésbé jelentősek, de önmagukban nem tekinthetők társadalmi struktúráknak.

Ehhez hasonlóan: *A különböző strukturalista vagy kategóriális struktúrafelfogások szerinti társadalmi struktúra felfogásom szerint nem maga a társadalmi struktúra, de általában szorosan összefügg a felfogásom szerinti társadalmi struktúrával.* Az előző alfejezetben rámutattam arra, hogy a társadalmi struktúra meghatározó tényezőit, vagy e tényezőkkel szorosan összefüggő tényezőit képezhetik azok a tulajdonságok, amelyeket a strukturalista vagy kategóriális struktúrafelfogások kifejezetten figyelembe vesznek a társadalmi struktúra felvázolásában.

Úgy gondolom, hogy Marx társadalomfilozófiai szinten, és a hosszú távon megfigyelhető vagy várható alapvető társadalmi változásokra magyarázatot keresve indokoltan emelte ki a tulajdonviszonyokat a formálódó kapitalista társadalom struktúrájának felvázolásában. Azonban felfogásom szerint a társadalom *tulajdoni struktúrája* (a tulajdonviszonyok szerinti struktúrája) nem maga a társadalmi struktúra. Mindazonáltal az állami (vagy nemzeti) társadalom tulajdoni struktúrája – az érdekviszonyok és a társadalmi erőviszonyok meghatározása révén – jelentős mértékben meghatározza az adott társadalom társadalmi struktúráját.

Az állami (vagy nemzeti) társadalomban a termelési eszközök tulajdona, amennyiben jelentős mértékű tulajdonról van szó, általában a legjelentősebb társadalmi képesség, amely a tulajdonosok számára hatalmat biztosít azon egyének vonatkozásában, akik nem tulajdonosai a termelési eszközöknek; valamint a tulajdonviszonyokkal az érdekviszonyok is szoros összefüggésben vannak. Nagyon leegyszerűsítve a marxi és az intézményes szociológiai struktúrafelfogás megfeleltetését: a tulajdonosi tőkésosztály képezi a fogalmaim szerinti hatalmi osztályt, és a munkásosztály képezi a fogalmaim szerinti kiszolgáltatott osztályt. Azonban e nagyon leegyszerűsített struktúrafelfogáshoz képest a modern kapitalista társadalom valóságos társadalmi viszonyait kielégítően kifejező társadalmi struktúra jóval összetettebb, ahogyan ezt majd a (bevezetésben említett) harmadik tanulmányban látjuk.

Egyes felfogások szerint a társadalmi struktúra bizonyos értelemben a foglalkozások szerinti struktúra (erről pl.: CROMPTON 2012. 51.; RÓBERT 2000). Nevezhetjük foglalkozási osztálynak az adott társadalomban hasonló foglalkozással rendelkező egyének összességét, és eszerint a *foglalkozási struktúra* az adott társadalom foglalkozási osztályait és a foglalkozási osztályok közötti tipikus munkamegosztási viszonyokat foglalja magában. A munkamegosztási viszonyok felfogásom szerint önmagukban csak szerepviszonyok, és nem társadalmi természetű viszonyok (FARKAS 2013. 42–43, 59–64.). Illetve a munkamegosztási viszonyok más szempontból technikai viszonyok, ahogyan ezt például WRIGHT (1979. 11–12., 1980. 177.) hangsúlyozza. Tehát felfogásom szerint a foglalkozási struktúra nem maga a társadalmi struktúra, de a foglalkozási struktúra – az érdekviszonyok és a társadalmi erőviszonyok meghatározása révén – jelentős mértékben meghatározza a társadalmi struktúrát. A foglalkozási struktúra felvázolása során megkülönböztetett foglalkozási osztályokat kisebb vagy nagyobb mértékben el lehet helyezni a társadalmi erőviszonyok és az érdekviszonyok szerinti társadalmi struktúrában.

A foglalkozási struktúra bizonyos értelemben az adott társadalmi csoport (pl. állami társadalom vagy társadalmi szervezet) munkamegosztási struktúrája. Egyes felfogások szerint a társadalmi szervezet társadalmi struktúrája tulajdonképpen a szervezet munkamegosztási struktúrája. A *munkamegosztási struktúrát* értelmezhetjük úgy, hogy az a szervezetben különböző tevékenységi funkciókat ellátó egyénekből álló csoportokat, és az e csoportok közötti tipikus munkamegosztási viszonyokat foglalja magában. A munkamegosztási struktúra két alapvető vonatkozása egyrészt a specializáció, azaz a munkafeladatok megosztása az egyes egyének és szervezeti egységek között; másrészt a koordináció, azaz a különböző feladatokat ellátó egyének és szervezeti egységek tevékenységének az összehangolása. A kontingenciaelmélet egyes képviselői szerint a szervezet munkamegosztási struktúráját nagyrészt meghatározza például a tulajdonlás és a külső ellenőrzés formája, a szervezet mérete, az alkalmazott technológia, a szervezet környezetének stabilitása vagy bizonytalansága, homogenitása vagy heterogenitása stb. (lásd pl.: BROWN 1992. 89–125.; KIESER 1995; PERROW 1994. 151–167, 195–237.). Felfogásom szerint a szervezeten belüli munkamegosztási viszonyok jelentős mértékben meghatározzák a szervezet társadalmi viszonyait, illetve a szervezet munkamegosztási struktúrája nagyrészt meghatározza a szervezet társadalmi struktúráját, tehát az előbb említett meghatározó tényezők nagyrészt hatással vannak a szervezet társadalmi struktúrájára is.

A társadalmi struktúrával összefüggő, különböző szempontok szerinti struktúrák közül a tőkeelméleti felfogás szerinti struktúrával foglalkozok kissé részletesebben. Majd látjuk, hogy e struktúra bizonyos értelemben az előbb említett szempontok szerinti struktúrákkal is szorosan összefügg, és szorosan összefügg a – felfogásom szerinti – társadalmi struktúrával.

Máshol (FARKAS 2015) bővebben foglalkoztam azzal a kérdéssel, hogy a tőkeelméleti struktúrafelfogás szerint a társadalmi struktúrát alkotó osztályokat aszerint különböztethetjük meg egymástól, hogy az egyének milyen mennyiségű és milyen fajtájú tőkével rendelkeznek (eltekintve a tőke mennyiségének és összetételének időbeli változásától) (BOURDIEU 1986. 114–115., 2002. 26.). A félreértések elkerülése végett ajánlatosnak tűnik itt is megjegyezni, hogy én – e kifejezést bizonyos szempontból tágabb, más szempontból szűkebb értelemben használva – a társadalmi tőke kifejezést használom a fogalmaim szerint társadalmi természetű tőkék jelölésére, és felfogásom szerint társadalmi tőkék elvileg csak a társadalmi élet szférájában léteznek (FARKAS 2011. 306–310.).

Ha a tőke, illetve a társadalmi tőke kifejezést nemcsak a – Marx által kidolgozott – klasszikus tőkefogalom jelölésére használjuk, a „tőkés” kifejezéssel sem indokolt csupán a tulajdoni (gazdasági) tőkével rendelkező egyéneket jelölni. Ha a tőke, illetve a társadalmi tőke fogalmát a szociológiai irodalomban használt tágabb értelmében használjuk, elvileg mindenki rendelkezhet tőkével, azaz mindenki lehet tőkés (LIN 2001. 10–11.). *Társadalmi-tőkés osztálynak nevezük az adott társadalomban hasonló tartalmú és hasonló mértékű társadalmi tőkével rendelkező egyének összességét. A társadalmi-tőkés struktúra az adott társadalom társadalmi-tőkés osztályait és a társadalmi-tőkés osztályok közötti, az adott tőkék természete szerinti tipikus viszonyokat foglalja magában.*

A társadalmi tőkék tárgyalásánál láhattuk, hogy felfogásom szerint a társadalmi tőkék típusai, a társadalmi képességek típusainak megfelelően: (1) a hatásköri tőke, (2) a tulajdoni tőke, (3) a kapcsolati tőke, (4) a társadalmi képesítési tőke, (5) az informáltsági tőke, és (6) a személyes társadalmi tőke (FARKAS 2011. 310–314.). Az 1. táblázatban, az állami (vagy nemzeti)

társadalom társadalmi-tőkés osztályainak elkülönítése szempontjából a társadalmi tőke következő típusait veszem figyelembe: tulajdon, vezetői vagy nem vezetői hatáskör, szellemi vagy testi személyes társadalmi tőke, és az ezzel összefüggő szakképzettség mint társadalmi képesítési tőke. A személyes társadalmi tőkén belül a szellemi vagy testi személyes társadalmi tőke közötti megkülönböztetéstől eltekintve, a társadalmi tőke figyelembe veendő típusai a valóságban tulajdonképpen egybeesnek a Wright által megkülönböztetett három fajta „javakkal” való rendelkezéssel: a termelési eszközökkel, a szervezési javakkal és a készség-javakkal való rendelkezéssel (WRIGHT 1989. 24–25, ford. 1999. 202–203.).

Felhívom a figyelmet arra, hogy az említett táblázatban felvázolt társadalmi-tőkés osztálymodell nagyon hasonló WRIGHT (1989. 24–25, ford. 1999. 202–203.) osztálymodelljéhez és a foglalkozási osztálymodellekhez; mint ahogyan a nagyrészt különböző elméleti felfogásokhoz kötődő, különböző foglalkoztatás-alapú osztályfelfogások képviselői végül is a társadalmi osztályok egymáshoz nagyon hasonló listáit vázolják fel (CROMPTON 1993. 121–122.). Tehát egyrészt megkülönböztetjük a tulajdonosokat és azon egyéneket, akik nem rendelkeznek tulajdonnal mint társadalmi képességgel. A tulajdonosokon belül – a szokásos megkülönböztetésnek megfelelően – megkülönböztetjük a tulajdon nagysága szerint a nagytulajdonosokat, a közepes tulajdonosokat és a kistulajdonosokat. Másrészt a tulajdonnal nem rendelkező egyének körén belül különbséget teszünk a vezetők és a nem-vezetők között. A vezetőkön belül a vezetői hatáskör kiterjedtsége, illetve a vezetési szint szerint megkülönböztetjük a felső vezetőket, a középvezetőket és az alsó szintű vezetőket. A felső vezetők és a középvezetők esetében eleve felsőfokú szakmai képzettséget, tehát bizonyos társadalmi képesítést (és ennek megfelelő személyes társadalmi képességet) is feltételezünk. A tulajdonnal vagy vezetői hatáskörrel nem rendelkező egyének körében az általuk betöltött munkakörben szükséges szakképzettség és személyes szakmai képességek jellege és mértéke alapján különböztetjük meg a főleg szellemi vagy a főleg testi szakmai képzettséget és személyes szakmai képességeket igénylő munkakörben dolgozókat, valamint ezek különböző szintjeit.

Társadalmi tőke nagysága	Társadalmi tőke tartalma			
	Tulajdon	Vezetői hatáskör	Szellemi képesség	Testi képesség
Nagy	<i>Nagy-tulajdonosok</i>	<i>Felső vezetők</i>	<i>Felső szellemiek</i>	<i>Szakmunkások</i>
Közepes	<i>Közepes tulajdonosok</i>	<i>Középvezetők</i>	<i>Középszintű szellemiek</i>	<i>Betanított munkások</i>
Kicsi	<i>Kis-tulajdonosok</i>	<i>Alsó vezetők</i>	<i>Alsó szellemiek</i>	<i>Képzetlen munkások</i>

1. táblázat: A társadalmi-tőkés osztályok az állami (vagy nemzeti) társadalomban

A társadalmi-tőkés struktúra nemcsak a társadalmi-tőkés osztályokat, hanem az adott osztályok közötti tipikus viszonyokat is magában foglalja. Ezek a viszonyok azonban elvileg önmagukban nem társadalmi viszonyok, hanem az adott tőkék természetével összefüggő viszonyok az egyének, illetve az adott osztályok között. A tulajdonosok és a nem-tulajdonosok közötti viszonyok tulajdonviszonyok; a vezetők különböző szintjei, valamint a vezetők és a nem-vezetők közötti viszonyok alá- és fölérendeltségi és munkamegosztási viszonyok; a beosztottak különböző osztályai közötti viszonyok horizontális munkamegosztási viszonyok.

Mint a *Társadalomelmélet* tizenegyedik fejezetében említettem, felfogásom szerint a társadalmi helyzetnek a társadalmi erővel összefüggésben jelentős vonatkozása a tőke, illetve a társadalmi tőke (FARKAS 2013. 243.). Tehát a társadalmi tőke eloszlása szorosan összefügg a fogalmaim szerinti társadalmi struktúrával, de nem azonos azzal. A (bevezetésben említett) harmadik tanulmányban majd felvázolok egy empirikus-közeli példát a társadalmi struktúrára, és ebben a példában a fenti társadalmi-tőkés osztálymodellt majd bizonyos értelemben kiegészítem a társadalmi kapcsolatok figyelembevételével, és a társadalmi-tőkés struktúrát összefüggésbe hozom a – felfogásom szerinti – társadalmi struktúrával.

A TÁRSADALMI STRUKTÚRA FUNKCIÓJA, KÖVETKEZMÉNYEI

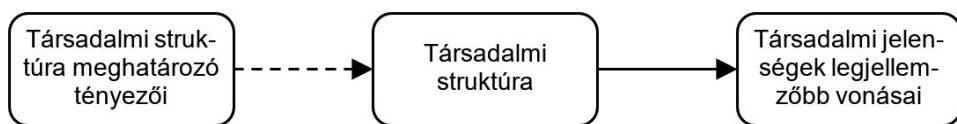
Bevezetés a következmények tárgyalásához

A szóban forgó értelemben a társadalmi struktúra fogalma a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek legjelentősebb vonásait fejezi ki. Tehát a társadalmi struktúra következményei ugyanazok a létezők, amelyek a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek következményeinek tekinthetők, kiemelve e következmények legjellemzőbb vonásait. A társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek által meghatározott jelenségekkel a *Társadalomelmélet* tizedik (FARKAS 2013. főleg 80–156.), tizenegyedik (főleg 251–266, 290–295.) és tizenkettedik fejezetében (főleg 339–348, 360–363, 369–376, 381–401.) foglalkoztam. A hivatkozott fejezetekben rávilágítottam arra a mechanizmusra is, ahogyan a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek meghatározzák a társadalmi jelenségeket, valamint részben meghatározzák az életmód nem társadalmi természetű összetevőit is. Ezért e tanulmányban eltekintek a társadalmi struktúra következményeinek és a struktúra hatását közvetítő mechanizmusnak a részletes tárgyalásától, és a következőkben csak röviden mutatok rá a társadalmi struktúra legfőbb következményeire.

Mint az első tanulmányban (FARKAS 2019) említettem, felfogásom szerint a valóságban az általában igen összetett társadalmi viszonyok, valamint e viszonyokban elfoglalt, általában igen összetett társadalmi helyzetek léteznek, és nem maga a társadalmi struktúra létezik. Tehát a valóságban az általában igen összetett társadalmi viszonyok és társadalmi helyzetek határozzák meg a társadalmi jelenségeket; a társadalmi struktúra fogalma csak a társadalmi jelenségek (és részben más emberi jelenségek) legjellemzőbb vonásainak magyarázatára szolgál, az adott struktúrát alkotó társadalmi osztályok szintjén.

Máshol (FARKAS 2013. 80–82.) megkülönböztettem a társadalmi jelenségek magyarázatának két szintjén. Eszerint az egyik szinten a társadalmi viszonyok létrehozását elemezzük, és rámutatunk a társadalmi viszonyok meghatározó tényezőire és a társadalmi viszonyokat létrehozó

mechanizmusra. A másik szinten már elvileg adottaknak tekintjük a társadalmi viszonyokat, és a társadalmi viszonyokból magyarázzuk a társadalmi jelenségeket. Amennyiben társadalmi struktúráról beszélünk, mivel a társadalmi struktúra fogalma a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek legjelentősebb vonásait fejezi ki, az előbb említettekhez hasonlóan megkülönböztethetjük a strukturális, azaz a struktúra által meghatározott társadalmi jelenségek magyarázatának a 2. ábrán szemléltetett két szintjét. Az egyik szinten a társadalmi struktúra létrehozását, meghatározottságát elemezzük; a másik szinten már elvileg adottaknak tekintjük a társadalmi struktúrát, és a társadalmi struktúrából magyarázzuk a társadalmi jelenségeket, illetve a társadalmi jelenségek legjellemzőbb vonásait.

2. ábra: A strukturális társadalmi jelenségek magyarázatának két szintje

Tehát a társadalmi jelenségeket, illetve a társadalmi jelenségek legjellemzőbb vonásait végül is ugyanazok a létezők határozzák meg, amelyeket a tanulmány első részében a társadalmi struktúra meghatározó tényezőiként értelmeztünk. Azonban e létezőket, és e létezők közötti hatások azon vonatkozásait, amelyek jelentősek a társadalmi jelenségek meghatározottsága szempontjából, az intézményes szociológia elméletében az érdek és a társadalmi erő, az érdekviszony és az erőviszony, valamint a társadalmi viszony és a társadalmi helyzet fogalmában fejezzük ki, és ezáltal tesszük fogalmilag jól kezelhetővé és áttekinthetővé a szóban forgó létezőket és hatásokat. A társadalmi struktúra fogalmában pedig a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek legjelentősebb vonásait fejezzük ki. Tehát az adott társadalom társadalmi struktúrájának felvázolása után már közvetlenül a társadalmi struktúrából magyarázhatjuk a társadalmi jelenségek legjellemzőbb vonásait.

Mint fentebb is említettem, a valóságban nem a társadalmi struktúra, hanem az általában igen összetett társadalmi viszonyok és társadalmi helyzetek határozzák meg a társadalmi jelenségeket. Máshol (FARKAS 2013. 98–100, 294–295.) hangsúlyoztam, hogy a társadalmi viszonyokból és a társadalmi helyzetekből alapvetően okságilag, de részben valószínűségi szinten következtethetünk bizonyos társadalmi jelenségekre. Mivel a társadalmi struktúra fogalmában eleve leegyszerűsítve fejezzük ki a valóságos társadalmi viszonyokat és társadalmi helyzeteket, a társadalmi struktúrából elvileg is csak valószínűségi szinten magyarázhatjuk a társadalmi jelenségeket, illetve a társadalmi jelenségek legjellemzőbb vonásait. A szóban forgó leegyszerűsítés eredményeként a társadalmi jelenségek magyarázatában az oksági összefüggések viszonylag szoros valószínűségi összefüggésekké, az eleve valószínűségi összefüggések viszonylag lazább valószínűségi összefüggésekké válnak.

A hagyományos osztályelméletek szerint a társadalmi struktúra – az állami (vagy nemzeti) társadalom esetében – főleg egyrészt meghatározza az anyagi életkörülmények egyenlőtlenségeit, különösen a jövedelmek egyenlőtlenségeit; másrészt meghatározza az egyes társadalmi

osztályok tagjaira jellemző magatartásokat a gazdasági, illetve általában a kereső tevékenység területén; harmadrészt bizonyos mértékben hatással van az egyének politikai magatartására; negyedrészt bizonyos mértékben meghatározza az egyének életvitelét, illetve életmódját a fogyasztás területén (pl.: CHAN – GOLDTHORPE 2007. 514.; GOLDTHORPE – MCKNIGHT 2004; HOUT – BROOKS – MANZA 2001. 58.; MANZA – BROOKS 2008; MOUW – KALLEBERG 2010; SCHOOLER – SCHOENBACH 1994; SCOTT 2002. 23, 27–30.; VANFOSSSEN 1979. 282–374.; WEEDEN – GRUSKY 2005. 143.; WEEDEN et al. 2007; WRIGHT 1979; WRIGHT 2005. 21–24.). Az említett jelenségek meghatározásával összefüggésben a társadalmi struktúra által többé vagy kevésbé meghatározott jelenségek igen szerteágazók lehetnek (pl. az egyének egészségi állapota, várható élettartama, ízlése, öltözködése, barátkozása stb.).

Felfogásom szerint – mint általában az intézményes szociológia elméletében – a társadalmi struktúra által meghatározott jelenségek tárgyalása szempontjából is igen fontos az emberi élet szférái, különösen egyrészt a magán- és a közösségi élet szférája, másrészt a társadalmi élet szférája közötti megkülönböztetés (FARKAS 2010b. 235–242.). Azonban a társadalmi struktúra meghatározó hatásainak és következményeinek a tárgyalásához röviden utalnom kell arra is, hogy az adott társadalomban, a társadalmi élet szféráján belül különbséget tehetünk a mindennapi társadalmi élet és a politikai élet szférája között. A mindennapi társadalmi élet szférájában adottaknak vesszük a társadalmi intézményeket, és az ezen intézmények által létrehozott társadalmi viszonyokat. Valamint feltételezzük, hogy a valóságban a társadalom tagjai is adottaknak fogadják el a rájuk nézve érvényes társadalmi intézményeket, és az ezen intézmények által létrehozott társadalmi viszonyokhoz alkalmazkodva cselekszenek. A politikai élet szférájának nevezzük az emberi életnek azt a szféráját, amelyben a politikai cselekvések, tehát a társadalmi intézmények kialakítására irányuló cselekvések a tipikusak. A bevezetésben említett első tanulmányban, a társadalmi struktúra tárgyalása során, valamint eddig e tanulmányban is adottaknak tekintettem a társadalmi intézményeket, tehát a mindennapi társadalmi élet szférájának a társadalmi struktúrájával foglalkoztam. A következőkben, ha csupán a „társadalmi struktúra” kifejezést használom, ezen a mindennapi társadalmi élet szférája szerinti társadalmi struktúrát értem, de esetenként a „mindennapi társadalmi struktúra” kifejezés használatával hangsúlyozom, hogy erre a fogalomra gondolok. Ha viszont a politikai társadalmi élet szférája szerinti társadalmi struktúrára gondolok, e fogalmat a „politikai társadalmi struktúra” kifejezéssel jelölöm.³

A következőkben öt pontban világítok rá arra, hogy felfogásom szerint a mindennapi társadalmi struktúra a társadalmi osztályok szintjén alapvetően meghatározza a mindennapi társadalmi jelenségeket, valamint részben meghatározza a politikai társadalmi jelenségeket és az életmód nem társadalmi természetű összetevőit is. Az első, a második és a harmadik kiemelt összefüggés a mindennapi társadalmi élet szférájára érvényes; a negyedik összefüggés a mindennapi és a politikai élet szférája közötti hatásokra vonatkozik. Az ötödik összefüggésben viszont az életmód nem társadalmi természetű – a magán- és a közösségi élet szférájában megvalósuló – összetevőinek a társadalmi struktúra általi meghatározottságát hangsúlyozom.

³ A mindennapi társadalmi élet és a politikai élet szférája közötti megkülönböztetéssel majd a *Társadalomelmélet* tizenötödik fejezetében foglalkozom. Az elmélet korábbi változatában e megkülönböztetésről lásd: FARKAS 1997. 535–539.

A társadalmi élet strukturális meghatározottsága

Felfogásom szerint a társadalmi struktúra közvetlenül és szorosan az úgynevezett társadalmi élet szférájában, és ezen belül a mindennapi társadalmi élet szférájában (a szervezett munka, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a hivatali ügyintézés, a szervezett oktatás és tanulás, a tudományos kutatás stb. területén) határozza meg a jelenségek (az úgynevezett társadalmi jelenségek) legjellemzőbb vonásait.

(1) A társadalmi struktúra a mindennapi társadalmi élet szférájában meghatározza a társadalmi osztályok tagjainak társadalmi magatartását, a társadalmi osztályok közötti társadalmi kölcsönhatásokat és az átfogó társadalmi folyamatokat.

A *Társadalomelmélet* tizenkettedik fejezetében viszonylag részletesen foglalkoztam a társadalmi magatartás mint érdekmotivált magatartás társadalmi meghatározottságával (FARKAS 2013. 339–363.). Ott láthatjuk, hogy az egyének társadalmi magatartását alapvetően egyfelől érdekük, másfelől és főleg társadalmi helyzetük határozza meg. Itt a társadalmi osztályhelyzet hatását hangsúlyozva, a társadalmi osztályhelyzet – az adott egyének érdekével összefüggésben – lényegében két formában határozza meg az érdekmotivált magatartást: (1) főleg a társadalmi osztályhelyzet metszi ki az érdekből az aktuális érdeket, amely az egyének szándéka szerint megvalósítható; (2) főleg a társadalmi osztályhelyzet határozza meg a társadalmi folyamat más résztvevőinek a (jelenlegi és várható) társadalmi hatásait az adott egyénekre, amelyekhez az egyéneknek alkalmazkodniuk kell.

Felfogásom szerint az egyének alapvetően a tényszerű érdekekhez, erőkhöz, társadalmi viszonyokhoz és társadalmi helyzetekhez alkalmazkodva cselekszenek, és az adott egyénekre csak ennek alárendelve lehet jellemző egy bizonyos magatartási mód, amely idővel az egyének társadalmi beállítottságaiban és habitusában is rögzülhet. Azonban – a fentebb említett fejezetben megfogalmazott feltételezés szerint – adott társadalmi helyzeteknek bizonyos magatartási módok felel meg a legnagyobb valószínűséggel (FARKAS 2013. 360–363.). Eszerint a különböző társadalmi osztályok tagjaira nagyrészt különböző magatartási módok jellemzőek. Kiemelve a legjellemzőbb társadalmi helyzeteknek megfelelő társadalmi osztályokat: a hatalmi osztály tagjaira a határozott érdekérvényesítés, a rivális osztály tagjaira (amennyiben létezik rivális osztály) a kritikus érdekérvényesítés, a pártolt osztály tagjaira a szolgálatkészség és hűség, a kiszolgáltatott osztály tagjaira a behódolás és visszahúzódás jellemző a legnagyobb mértékben. A nem említett köztes társadalmi osztályok tagjaira az említett magatartási módok valamiféle átmenetei lehetnek leginkább jellemzőek.

Mint a bevezetésben említett első tanulmányban láthattuk, felfogásom szerint a társadalmi osztályok a hatalmi osztály kivételével önmagukban csupán kategoriális csoportok, tehát – a hatalmi osztálytól eltekintve – nem feltétlenül, illetve elvileg csak esetlegesen alkotnak (intézményes értelemben vett) társadalmi csoportot (FARKAS 2019). Tehát a hatalmi osztálytól eltekintve, adott társadalmi osztály tagjai általában főleg mint egyének cselekszenek, és magatartásukat mint egyéni társadalmi magatartást a *Társadalomelmélet* tizenkettedik fejezetében tárgyalt mechanizmus révén határozzák meg az ott tárgyalt meghatározó tényezők (FARKAS 2013. 339–363.); a társadalmi osztályhelyzet e meghatározó tényezőkkel összefüggésben határozza meg az egyének társadalmi magatartását.

A fentebb kiemelt megfogalmazás szerint a társadalmi struktúra – a társadalmi magatartások meghatározásával összefüggésben – meghatározza a társadalmi osztályok közötti társadalmi kölcsönhatásokat. A társadalmi osztályok közötti társadalmi kölcsönhatások a cselekvések, illetve a magatartások azon következményeit foglalják magukban, amelyek nemcsak egy adott társadalmi osztály tagjai számára, hanem egy másik társadalmi osztály vagy más társadalmi osztályok tagjai számára is a szükségletkielégítés eszközeit vagy feltételeit képezik. Mint fentebb említettem, adott társadalmi osztály tagjai – a hatalmi osztálytól eltekintve – általában főleg mint egyének cselekszenek. Tehát a társadalmi osztályok közötti társadalmi kölcsönhatások nagyrészt az egyének közötti társadalmi kölcsönhatások formájában valósulnak meg. E kölcsönhatásokat a *Társadalomelmélet* tizedik fejezetében tárgyalt mechanizmus révén határozzák meg az ott tárgyalt meghatározó tényezők (FARKAS 2013. 81–84, 95–140.); a társadalmi struktúra e meghatározó tényezőkkel összefüggésben határozza meg az osztályok közötti, egyéni szintű társadalmi kölcsönhatásokat.

Azonban a társadalmi struktúra által meghatározott társadalmi magatartások és társadalmi kölcsönhatások elemzésében tekintettel kell lenni egyrészt arra, hogy az egyéni magatartások következményeinek az összegeződése révén az egyéni magatartásoknak egy adott osztály egészét és más osztályok egészét érintő következményei is lehetnek, amelyek visszahathatnak az egyes egyénekre is. Másrészt a társadalmi osztályok többé vagy kevésbé társadalmi csoportként is létezhetnek, illetve társadalmi egyesülésbe vagy – az elmélet engedményes szintjén figyelembe véve – társadalmi hálózatba is szerveződhetnek, és ezzel összefüggésben egy adott társadalmi osztály tagjai többé vagy kevésbé összehangoltan cselekedhetnek.

Általában a csoportközi és különösen a társadalmi osztályok közötti társadalmi kölcsönhatásokkal majd egy másik tanulmányban foglalkozom. Egyrészt foglalkozom a csoportközi társadalmi kölcsönhatások fő formáival: az egyéni cselekvések összegeződésével, a képviseleti szintű kölcsönhatással és a mozgalmi szintű csoportközi társadalmi kölcsönhatással. Másrészt – a legjellemzőbb társadalmi helyzeteknek megfelelő társadalmi osztályokat kiemelve – majd rámutatok arra, hogy a hatalmi osztály és a pártolt osztály közötti társadalmi kölcsönhatásokra főleg a támogatás, a hatalmi osztály és a kiszolgáltatott osztály közötti kölcsönhatásokra főleg az elnyomás és behódolás, illetve a kizsákmányolás, a hatalmi osztály és az esetleg létező rivális osztály közötti kölcsönhatásokra főleg a társadalmi konfliktus jellemző. A nem említett köztes társadalmi osztályok közötti társadalmi kölcsönhatásokra az említett tipikus kölcsönhatások valamiféle átmenetei lehetnek leginkább jellemzőek. A közvetett társadalmi viszonyok által meghatározott kölcsönhatásokat tekintve egyes osztályok közelednek egymáshoz, mások viszont távolodnak egymástól.

A társadalmi struktúra meghatározza az adott társadalom átfogó társadalmi folyamatait, amelyeken belül a korábbi cselekvések és kölcsönhatások hatással vannak az utánuk következő cselekvésekre és kölcsönhatásokra. Társadalmi folyamat például az ipari üzemben a termelés folyamata, az egyetemen az oktatás folyamata, az állami (vagy nemzeti) társadalomban a parlamenti képviselőválasztás folyamata.

Máshol (FARKAS 2013. 249–251.) társadalmi állapotnak neveztem általában az érdekérvényesítés mértékét, az adott társadalmi csoportban vagy társadalmi életszférában az egyén érdekeinek egészét figyelembe véve és mások érdekei érvényesülésének a mértékéhez viszonyítva. Az adott fogalom egyrészt kifejezi, hogy az adott egyénnek milyen mértékben állnak

rendelkezésére a társadalmi javak. Másrészt kifejezi, hogy a rendelkezésre álló társadalmi javak megteremtése vagy megszerzése az adott egyén részéről milyen mértékű közvetlen ráfordítást igényelt vagy igényel.

(2) A társadalmi struktúra meghatározza a társadalmi osztályok tagjainak társadalmi állapotát, és a társadalmi állapotokban a társadalmi osztályok közötti egyenlőtlenségeket, azaz meghatározza a társadalmi állapotrétegződést.

A Társadalomelmélet tizenegyedik fejezetében viszonylag részletesen foglalkoztam az érdekérvényesítés mértékének és a társadalmi állapotnak a meghatározottságával (FARKAS 2013. 256–266, 290–301.). Ott láthatjuk, hogy az érdekérvényesítés mértékét és a társadalmi állapotot alapvetően az adott egyén vagy csoport társadalmi helyzete, illetve társadalmi helyzetében adott helyzeti társadalmi ereje határozza meg. Tehát a társadalmi osztályhelyzet legfőbb vonásaiban meghatározza az adott osztály tagjainak a társadalmi állapotát, valamint a társadalmi struktúra meghatározza a társadalmi állapotokban a társadalmi osztályok közötti egyenlőtlenségeket. Fogalmaim szerint ezeket az egyenlőtlenségeket fejezi ki a társadalmi állapotrétegződés fogalma, amellyel ebben a tanulmányban nem foglalkozom.

Máshol rendi helyzetnek neveztem a kifejezett értékek alapján feltételezett általános intézményes szabályrendszerben az adott egyén (vagy csoport) által elfoglalható intézményes helyzethez képest az adott egyén (vagy csoport) valóságos intézményes helyzetét, illetve a két helyzet közötti eltérést, a szubjektum érdekeire vonatkoztatva (FARKAS 2013. 274–280.). Megkülönböztettem egymástól a privilegizált, a degradált és a normatívált rendi helyzetet (280–285.).

(3) A társadalmi struktúra meghatározza a társadalmi osztályok tagjainak rendi helyzetét, és a rendi helyzetekben a társadalmi osztályok közötti egyenlőtlenségeket, azaz meghatározza a társadalom rendi rétegződését.

A társadalmi helyzet alapvetően meghatározza azt, hogy az adott helyzetben lévők milyen rendi helyzetben vannak. Tehát a társadalmi osztályhelyzet alapvetően meghatározza az egyének rendi helyzetét, illetve meghatározza azt, hogy a rájuk vonatkozó előnyös vagy hátrányos megkülönböztetések mennyire átfogóak vagy részlegesek. Fogalmaim szerint a rendi helyzetek szerinti társadalmi egyenlőtlenségeket fejezi ki a rendi rétegződés fogalma. Azonban e fogalommal és a rendi rétegződés meghatározottságával e tanulmányban érdemben nem foglalkozom; csak annyit jegyzek meg, hogy a társadalmi struktúra alapvetően meghatározza az adott társadalom rendi rétegződését.

Eddig az úgynevezett mindennapi társadalmi élet szféráján belüli társadalmi jelenségek társadalmi struktúra általi meghatározottságával foglalkoztam. Fentebb már utaltam arra, hogy a politikai élet szférájának nevezzük az emberi életnek azt a szféráját, amelyben a politikai cselekvések, tehát a társadalmi intézmények kialakítására irányuló cselekvések a tipikusak. Az állami (vagy nemzeti) társadalom szintjén a politikai élet tulajdonképpen a jogalkotást, illetve a jogalkotással összefüggő cselekvéseket, tevékenységeket foglalja magában. Mint fentebb is hangsúlyoztam, ebben a tanulmányban a mindennapi társadalmi élet társadalmi struktúrájával foglalkozom. Azonban – az állami (vagy nemzeti) társadalomban – a politikai élet szférájában is kialakulnak politikai-társadalmi intézmények, és ezen intézmények által létrehozott politikai társadalmi viszonyok. Itt csak röviden utalok arra, hogy a politikai-társadalmi intézmények a mindennapi társadalmi struktúrával összefüggésben határozzák meg a politikai társadalmi struktúrát.

(4) A mindennapi társadalmi struktúra a politikai társadalmi struktúra közvetítésével bizonyos mértékben meghatározza a társadalmi osztályok tagjainak politikai magatartását, a társadalmi osztályok közötti politikai kölcsönhatásokat és az átfogó politikai folyamatokat.

Egyes empirikus kutatások eredményei szerint a huszadik század közepétől a – hagyományos értelemben vett – társadalmi osztálystruktúra hatása csökkent a politikai magatartásra, különösen a választói magatartásra; más kutatási eredmények szerint viszont a társadalmi osztálystruktúra hatása továbbra is jelentős, és nem változott jelentős mértékben (SCOTT 2002. 28–30.). Az osztályok nélküli társadalomra vonatkozó különböző felfogások egyes képviselői részben arra hivatkozva kérdőjelezik meg vagy tagadják az osztályok és az osztálystruktúra jelentőségét vagy egyáltalán a létezését, hogy a hagyományos osztályelméletek szerinti osztálystruktúrából kevéssé lehet magyarázni az egyének és csoportok politikai magatartását (CLARK – LIPSET 2001b. 46–49.; PAKULSKI – WATERS 1996. 132–148.).

Felfogásom szerint a politikai-társadalmi jelenségeket alapvetően nem a mindennapi társadalmi struktúra, hanem a politikai társadalmi struktúra határozza meg. E tanulmányban nem foglalkozok érdemben azzal a kérdéssel, hogy a történetileg kialakult politikai-társadalmi intézmények általában és az egyes társadalmi osztályok vonatkozásában különböző mértékben segíthetik elő olyan politikai társadalmi struktúra létrejöttét, amely a különböző társadalmi osztályok tagjai számára aktuális lehetőséget nyújt – a mindennapi élet szférájában érvényes társadalmi intézmények alakítása révén – mindennapi társadalmi életkörülményeik változtatására.⁴ Ezzel összefüggésben, a mindennapi társadalmi struktúra – a politikai struktúra közvetítésével – általában csak bizonyos mértékben, illetve többé vagy kevésbé, és az egyes társadalmi osztályok vonatkozásában különböző mértékben határoz meg olyan politikai magatartásokat, illetve általában olyan politikai jelenségeket, amelyek megfelelnek a különböző osztályhelyzetben lévő egyének érdekeinek, és megfelelően szolgálják ezen érdekek érvényesítését.

A magán- és a közösségi élet strukturális meghatározottsága

E tanulmányban eddig a – fogalmain szerinti, azaz szűkebb értelemben vett – társadalmi jelenségek társadalmi struktúra általi meghatározottságával foglalkoztam. Végül általában az életmód, és különösen az életmód nem társadalmi természetű összetevőinek a társadalmi struktúra általi meghatározottságát elemzem.

A hagyományos osztályelemzésekre vonatkozó éles kritikák szerint a mai fejlett kapitalista társadalomban a hagyományosan értelmezett osztálystruktúrából már kevéssé magyarázhatók vagy nem magyarázhatók a (tágabb értelemben vett) társadalmi magatartások és kölcsönhatások, a társadalmi egyenlőtlenségek, illetve általában a társadalmi jelenségek (lásd pl.: BECK 2000, 2003; CLARK – LIPSET 2001a; KINGSTON 2000; LEE – TURNER 2014; PAKULSKI 2005; PAKULSKI – WATERS 1996). A szociológiai irodalomban főleg az képezi vita tárgyát, hogy a fejlett kapitalista társadalomban a hagyományosan értelmezett osztálystruktúra milyen mértékben határozza meg a fogyasztást és általában az életmódot. A viszonylag újabb felfogás szerint az utóbbi évtizedekben az osztálystruktúrával szemben más tényezőknek (a nemnek, a kornak, a fajnak, a vallásnak stb.) jelentősebb a meghatározó hatása az

⁴ Ezzel a kérdéssel érdemben majd a *Társadalomelmélet* tizenötödik fejezetében foglalkozom.

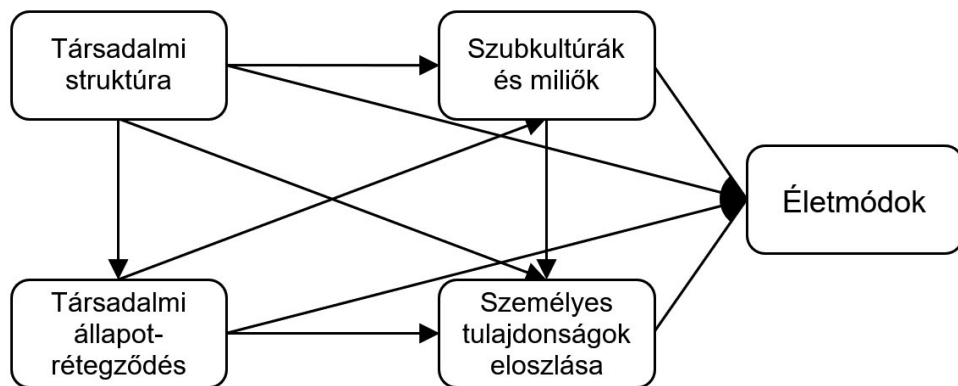
egyének bizonyos köreinek a kultúrájára, és ezzel összefüggésben a fogyasztásra és általában az életmódra (erről lásd pl.: KATZ-GERRO 2002. 208–211.; LIZARDO 2006. 778–779.; PETEV 2013. 634–635.). Például SCHULZE (1993, 2000) felfogása szerint a modern kapitalista társadalom már nem a hagyományos értelemben vett társadalmi osztályokra, hanem úgynevezett társadalmi miliőkre tagolódik, és alapvetően ezek a miliők határozzák meg az egyének életmódját. Viszont a hagyományos felfogás a fogyasztás, illetve az életmód (hagyományosan értelmezett) társadalmi osztálystruktúra általi meghatározottságát hangsúlyozza. Például PETEV (2013) empirikus kutatási eredményei szerint az Egyesült Államokban 1974 és 2010 között a (hagyományosan értelmezett) társadalmi osztályok közötti különbségek az emberi kapcsolatok mintázataiban és az – emberi kapcsolatokkal szorosan összefüggő – életstílusban, illetve életmódban viszonylag változatlanok maradtak.

Máshol (FARKAS 2013. 377–379.) rámutattam arra, hogy felfogásom szerint az életmód egymástól nagyon különböző természetű magatartások sajátos rendszere. Eszerint az életmódot alkotják jellemzően egyrészt a társadalmi élet szférájában megvalósuló tevékenységek során követett társadalmi magatartások; másrészt a magán- és a közösségi élet szférájában megvalósuló technikai tevékenységek és szükségletkielégítő tevékenységek során követett magatartások; valamint (esetleg) a közvetlen kénysERMOTIVÁLT tevékenységek során követett magatartások, amelyek elvileg a kényszerű élet szférájában valósulnak meg. Tehát az életmód egészének a társadalmi meghatározottsága igen összetett, mivel az életmódot alkotó különböző magatartások társadalmi meghatározottsága lényegesen különbözik egymástól.

Az adott társadalomban kialakult különböző életmódok társadalmi struktúra, valamint a struktúrával összefüggő más tényezők általi meghatározottságát a 3. ábrán szemléltetem. E szerint:

(5) A társadalmi magatartások közvetlen meghatározásán túl, a társadalmi struktúra közvetve – a társadalmi állapotrétegződés, hosszabb távon a szubkultúrák és miliők, valamint az egyének bizonyos személyes tulajdonságainak meghatározása révén – bizonyos valószínűséggel meghatározza a társadalmi osztályok tagjainak életmódját a magán- és a közösségi élet szférájában is.

A *Társadalomelmélet* tizenkettedik fejezetében rámutattam arra, hogy az egyének társadalmi helyzete közvetlenül és szorosan az általam úgynevezett társadalmi élet szférájában (ezen belül is főleg a mindennapi társadalmi élet szférájában, különösen a munkatevékenység területén) határozza meg az adott egyének magatartását (FARKAS 2013. 381–402.). A társadalmi helyzet közvetlenül és szorosan tehát csak az életmód azon részét határozza meg, amely a társadalmi élet szférájába esik. A társadalmi helyzet közvetve, a társadalmi állapot, a szubkultúra és az egyének bizonyos személyes tulajdonságainak meghatározása révén határozza meg az egyének életmódját a magán- és a közösségi élet szférájában. Azt is hangsúlyoztam, hogy a szubkultúra és a személyes tulajdonságok viszonylag önálló hatása eredményeként a hasonló társadalmi helyzetben lévő egyének magatartása a magán- és közösségi életben, illetve ebben a vonatkozásban az életmódja jelentős mértékben különbözhet egymástól.

3. ábra: Az életmódok társadalmi struktúra általi meghatározottsága

Az előző bekezdésben említetteknek megfelelően, a társadalmi struktúra közvetlenül és szorosán csak a társadalmi magatartás legjellemzőbb vonásait, tehát csak az életmód azon részének legjellemzőbb vonásait határozza meg, amely a társadalmi élet szférájába esik. A társadalmi magatartás társadalmi struktúra általi meghatározottságával fentebb foglalkoztam. Tehát a társadalmi struktúra közvetlenül oly módon határozza meg az életmódot, hogy meghatározza a társadalmi élet szférájában az egyének társadalmi magatartását, amely életmódjuknak is az alkotórészét, mégpedig általában a legjelentősebb alkotórészét képezi.

A társadalmi struktúra csak közvetve, más tényezők közvetítésével, és elvileg is csak kisebb vagy nagyobb mértékben határozza meg, és bizonyos vonatkozásokban esetleg egyáltalán nem határozza meg az életmód azon összetevőit, amelyek a magán- és a közösségi élet szférájában valósulnak meg. Az utóbbi vonatkozásban a társadalmi struktúra meghatározó hatása egyrészt a társadalmi állapotrétegződés, másrészt hosszabb távon a szubkultúrák és miliők, harmadrészt – szintén hosszabb távon – az egyének bizonyos személyes tulajdonságainak meghatározása révén érvényesül.

Fentebb már utaltam arra, hogy a társadalmi állapotrétegződés – itt értemben nem tárgyalandó – fogalma az egyének és csoportok között a társadalmi állapotokban meglévő egyenlőtlenségeket fejezi ki. Itt csak röviden utalok a társadalmi állapotok, illetve a társadalmi állapotrétegződés közvetítő hatására, a *Társadalomelmélet* tizenkettedik fejezetében (FARKAS 2013. 381–383.) tárgyalt összefüggéseket átértelmezve. Eszerint a társadalmi struktúra alapvetően meghatározza a társadalmi állapotrétegződést, majd a társadalmi állapotrétegződés, azaz a társadalmi javakkal való ellátottság egyének közötti eloszlása nagyrészt meghatározza a magán- és a közösségi életben az egyének magatartását, és e vonatkozásban az egyének életmódját.

Az életmód közvetlenül nem társadalmi természetű összetevőinek a meghatározása vonatkozásában a társadalmi struktúra meghatározó hatása részben a szubkultúrák és miliők hosszabb távon érvényesülő meghatározása révén érvényesül. Itt csak röviden utalok a szubkultúrák és miliők közvetítő hatására, a fentebb említett fejezetben (FARKAS 2013, 383–391.) tárgyalt összefüggéseket e tekintetben is átértelmezve. A társadalmi struktúra és a társadalmi

állapotrétegződés – részben a rendi rétegződéssel és a lakóhelyi szegregációval összefüggésben – együttesen történetileg hozzájárul az egyének bizonyos köreiből sajátos szubkultúrák és miliók kialakulásához, amelyek alakítják az adott szubkultúrában és milióban élő egyének életmódját.

A társadalmi struktúra és a társadalmi osztályok általunk képviselt felfogására nézve is megállapítható, hogy egy adott állami (vagy nemzeti) társadalomban a különböző társadalmi osztályokhoz tartozó és a különböző szubkultúrákhoz tartozó egyének halmazai csak bizonyos mértékben esnek egybe. Ezzel összefüggésben általában a kultúra és a szubkultúrák csak bizonyos mértékben közvetítik a társadalmi struktúra meghatározó hatását a fogyasztásra és általában az életmódra (pl.: ERICKSON 1996. 224.; KATZ-GERRO 2002. 222.).

E tanulmányban a miliókkal csak érintőlegesen foglalkozom, röviden rámutatva – a társadalmi struktúra meghatározó hatásával összefüggésben – a miliók életmódra gyakorolt hatására. A miliót olyan kulturális létezőnek tekintem, amely az egyének – az értelmezéstől függetlenül adott – környezetének, és az adott környezethez való alkalmazkodásnak a szubjektív értelmezését fejezi ki (HRADIL 2010. 416–421.). Kielégítőnek tűnik a milió olyan meghatározása, amely szerint a *milió* az egyének adott körében az egyének környezetének – különösen társadalmi helyzetének, társadalmi állapotának és rendi helyzetének –, valamint az e környezetnek megfelelő életstílusnak az adott egyének által sajátosan és viszonylag egységesen értelmezett összessége.⁵ A milió kulturális természetű, amelytől megkülönböztethetjük azon egyének körét, akiknek a tudatára jellemző az adott milió. Az egyének ezen körét miliókörnek is nevezhetjük: a *miliókör* azon egyének összessége, akik a kulturálódás eredményeként azonos miliót sajátítottak el és/vagy alakítottak ki a maguk számára. Általában a szubkultúrákhoz hasonlóan, a különböző társadalmi osztályokat és a különböző milióköreket alkotó egyének halmazai csak bizonyos mértékben esnek egybe. Tehát a miliók csak bizonyos – adott esetekben kisebb vagy nagyobb – mértékben közvetítik a társadalmi struktúra meghatározó hatását általában az életmódra és különösen az életmód nem társadalmi természetű – a magán- és a közösségi élet szférájában megvalósuló – összetevőire.

Végül csak röviden utalok arra, hogy a társadalmi struktúra, valamint a struktúra által meghatározott társadalmi magatartások és társadalmi állapotok hosszú távon a különböző társadalmi osztályhelyzetekben lévő egyének testi és lelki személyes tulajdonságait, és bizonyos mértékben az egyének személyiségének egészét is formálják, és e tényezők közvetlenül hatással vannak az adott egyének életmódjára.

Máshol (FARKAS 2015), Bourdieu tőkeelméleti struktúrafelfogását bírálva megjegyeztem, hogy felfogásom szerint eleve félrevezető társadalmi struktúrafelfogáshoz jutunk, ha olyan struktúrafelfogást igyekszünk kidolgozni, amely elsődlegesen a magán- és a közösségi élet szféráján belüli magatartások magyarázatára lenne alkalmas. Az ilyen struktúrafelfogás ugyanis a – felfogásom szerint – közvetlenül is társadalmi jelenségeknek tekinthető jelenségek magyarázatára lehet kevésbé alkalmas. Azonban elfogadom a szubkultúrák és miliók viszonylagos jelentőségét az életmód meghatározásában. Ha az életmód azon összetevői állnak érdeklődésünk

⁵ Egyes szerzők életstíluson egyrészt a viselkedés megfigyelhető, tényszerű mintázatát, másrészt a viselkedés kognitív és kulturális mintáját (értékek, beállítottságok, hiedelmek stb. mintáját) értik. (HRADIL 2010. 419.; PETEV 2013. 237–638.). Én azt a felfogást fogadom el, amely szerint az életstílus kognitív és kulturális természetű, és eszerint az életstílus az egyének adott körében az előnyben részesített és egymástól elvárt életmód kognitív mintája (vö.: UTASI 1984. 16–17.).

középpontjában, amelyek a magán- és a közösségi élet szférájában valósulnak meg, e jelenségek magyarázatában különösen indokoltnak tartom a társadalmi struktúra meghatározó hatásának kutatása mellett annak kutatását, hogy a társadalmi struktúrával összefüggésben és attól viszonylag függetlenül a szubkulturáknak és milióknak milyen hatásuk van az életmódra.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmányban tárgyalt társadalmi struktúrafelfogás egy átfogó szociológiai társadalomelméletbe, az intézményes szociológia elméletébe illeszkedik. Ezt a struktúrafelfogást három – egymással szorosan összefüggő – tanulmányban szándékozom közölni. A korábban közölt első tanulmányban a társadalmi struktúra fogalmának meghatározásával, a társadalmi struktúra összetettségével és szintjeivel, valamint a társadalmi struktúra és a társadalmi hálózatok közötti legfőbb összefüggésekkel foglalkoztam. A jelen második tanulmányban a társadalmi struktúra meghatározottságát és funkcióit, illetve következményeit tárgyaltam.

A tanulmány első részében a társadalmi struktúra meghatározottságával foglalkoztam. Egyrészt rámutattam a társadalmi struktúra legfőbb meghatározó tényezőire, az alapján, ahogyan az intézményes szociológia elméletében elemeztem a társadalmi viszonyok meghatározó tényezőit és a társadalmi viszonyokat létrehozó mechanizmust. Másrészt azzal a kérdéssel foglalkoztam, hogy a különböző strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogások szerinti társadalmi struktúra szorosan összefügg a felfogásom szerinti társadalmi struktúrával.

A társadalmi struktúra főbb meghatározó tényezői a következők: A társadalmi struktúrát alapvetően a társadalmi intézmények hozzák létre, illetve határozzák meg, és más tényezők a társadalmi intézményekkel összefüggésben játszanak szerepet a társadalmi struktúra létrehozásában, illetve meghatározásában. Az adott társadalomban az egyének intézményes helyzetek és intézményes helyzetalkotó tulajdonságok szerinti eloszlása, az intézményekkel összefüggésben, nagyrészt meghatározza a társadalmi viszonyokat és a társadalmi helyzeteket, azaz nagyrészt meghatározza a társadalmi struktúrát. Az adott társadalom társadalmi struktúráját jelentős mértékben meghatározhatják bizonyos dologi-technikai körülmények, amennyiben az intézmények hatásaival összefüggésben meghatározzák a társadalmi viszonyokat és a társadalmi helyzeteket. Végül soron az adott társadalom intézményrendszerének egésze hatással van a társadalmi osztályokra, és az adott osztályok közötti tipikus társadalmi viszonyokra, azaz a társadalmi struktúrára. A társadalmi struktúrát alapvetően meghatározó társadalmi intézmények egy hosszabb vagy rövidebb folyamat eredményeképpen alakulnak ki, és e folyamat körülményei történetileg meghatározzák a létrejövő intézményeket, és az ezen intézmények által létrehozott társadalmi struktúrát.

Felfogásom szerint vannak olyan struktúrák, amelyek társadalmi szempontból többé vagy kevésbé jelentősek, de önmagukban nem tekinthetők társadalmi struktúráknak. A tanulmányban rámutattam arra, hogy a különböző strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogások szerinti társadalmi struktúra felfogásom szerint nem maga a társadalmi struktúra, de általában szorosan összefügg a társadalmi struktúrával. Tehát az állami (vagy nemzeti) társadalom tulajdoni struktúrája, foglalkozási struktúrája, munkamegosztási struktúrája és társadalmi-tőkés struktúrája általában szorosan összefügg az adott társadalom társadalmi struktúrájával.

A tanulmány második részében a társadalmi struktúra funkcióit, illetve következményeit tárgyaltam. E tekintetben különbséget tettem egyrészt a társadalmi élet strukturális meghatározottsága, másrészt a magán- és a közösségi élet strukturális meghatározottsága között. Felfogásom szerint a társadalmi struktúra közvetlenül és szorosan az általam úgynevezett társadalmi élet szférájában, és ezen belül is a mindennapi társadalmi élet szférájában határozza meg a jelenségek – a szűkebb értelemben vett társadalmi jelenségek – legjellemzőbb vonásait. Azonban a társadalmi struktúra közvetve bizonyos valószínűséggel meghatározza az egyének életmódját a magán- és a közösségi élet szférájában is.

A társadalmi struktúra főbb funkciói, illetve következményei a következők: (1) A társadalmi struktúra a mindennapi társadalmi élet szférájában meghatározza a társadalmi osztályok tagjainak társadalmi magatartását, a társadalmi osztályok közötti társadalmi kölcsönhatásokat és az átfogó társadalmi folyamatokat. (2) A társadalmi struktúra meghatározza a társadalmi osztályok tagjainak társadalmi állapotát, és a társadalmi állapotokban a társadalmi osztályok közötti egyenlőtlenségeket, azaz meghatározza a társadalmi állapotrétegződést. (3) A társadalmi struktúra meghatározza a társadalmi osztályok tagjainak rendi helyzetét, és a rendi helyzetekben a társadalmi osztályok közötti egyenlőtlenségeket, azaz meghatározza a társadalom rendi rétegződését. (4) A mindennapi társadalmi struktúra a politikai társadalmi struktúra közvetítésével bizonyos mértékben meghatározza a társadalmi osztályok tagjainak politikai magatartását, a társadalmi osztályok közötti politikai kölcsönhatásokat és az átfogó politikai folyamatokat. (5) A társadalmi magatartások közvetlen meghatározásán túl, a társadalmi struktúra közvetve – a társadalmi állapotrétegződés, hosszabb távon a szubkultúrák és miliók, valamint az egyének bizonyos személyes tulajdonságainak meghatározása révén – bizonyos valószínűséggel meghatározza a társadalmi osztályok tagjainak életmódját a magán- és a közösségi élet szférájában is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BECK, ULRICH (2000): *The Brave New World of Work*. Cambridge and Malden, Polity Press.

BECK, ULRICH (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó.

BOURDIEU, PIERRE (1986): *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London, Routledge and Kegan Paul.

BOURDIEU, PIERRE (2002): *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest, Napvilág Kiadó.

BROWN, K. RICHARD (1992): *Understanding Industrial Organisations. Theoretical Perspectives in Industrial Sociology*. London and New York, Routledge.

CHAN, TAK W. – JOHN H. GOLDTHORPE (2007): Class and Status: The Conceptual Distinction and Its Empirical Relevance. *American Sociological Review*. Vol. 72. No. 4. 512–532.

CLARK, TERRY N. – SEYMOUR M. LIPSET (eds.) (2001a): *The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification*. Washington, Woodrow Wilson Center Press; Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press.

- CLARK, TERRY N. – SEYMOUR M. LIPSET (2001b): Are Social Classes Dying? In (eds.): *The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification*. Washington, Woodrow Wilson Center Press; Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press. 39–54.
- CROMPTON, ROSEMARY (1993): *Class and Stratification. An Introduction to Current Debates*. Cambridge, Polity Press.
- CROMPTON, ROSEMARY (2012): *Class and Stratification*. (3rd edn) Cambridge, Polity Press.
- ERICKSON, BONNIE H. (1996): Culture, Class, and Connections. *American Journal of Sociology*. Vol. 102. No. 1. 217–251. <http://dx.doi.org/10.1086/230912>
- FARKAS ZOLTÁN (1997): *A társadalmi viszonyok: Az intézményes szociológia elmélete*. Miskolc, Bíbor Kiadó.
- FARKAS ZOLTÁN (2010a): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Első kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. Elérhető: <https://www.researchgate.net/publication/299283037>
- FARKAS ZOLTÁN (2010b): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. Elérhető: <https://www.researchgate.net/publication/299283151>
- FARKAS ZOLTÁN (2011): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Harmadik kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. Elérhető: <https://www.researchgate.net/publication/299283486>
- FARKAS ZOLTÁN (2013): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Negyedik kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. Elérhető: <https://www.researchgate.net/publication/299283678>
- FARKAS ZOLTÁN (2015): A társadalmi struktúra fogalmának értelmezései. I. rész. *JEL-KÉP*. 2. sz. 97–117. <http://dx.doi.org/10.20520/Jel-Kep.2015.2.97>
- FARKAS ZOLTÁN (2016): A társadalmi struktúra fogalmának értelmezései. II. rész. *JEL-KÉP*. 2. sz. 87–109. <http://dx.doi.org/10.20520/Jel-Kep.2016.2.87>
- FARKAS ZOLTÁN (2019): A társadalmi struktúra fogalma, összetettsége és a társadalmi hálózatok. *JEL-KÉP*. 2. sz. 101–123. <http://dx.doi.org/10.20520/JEL-KEP.2019.2.101>
- GOLDTHORPE, JOHN H. – ABIGAIL MCKNIGHT (2004): *The Economic Basis of Social Class*. London, London School of Economics, Centre for Analysis of Social Exclusion.
- HOUT, MIKE – CLEM BROOKS – JEEF MANZA (2001): The Persistence of Classes in Post-Industrial Societies. In Terry N. Clark – Seymour M. Lipset (eds.): *The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification*. Washington, Woodrow Wilson Center Press; Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press. 55–75.
- HRADIL, STEFAN (2010): Társadalmi helyzetek és miliók. Egy fejlett társadalom struktúrájának elemzése. In Angelusz Róbert – Gecser Ottó – Éber Márk Áron (szerk.): *Társadalmi rétegződés olvasókönyv. TÁMOP 2010-201*. Budapest: ELTE. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olasokonyv_szerk_Gecser_Otto/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olasokonyv_szerk_Gecser_Otto.pdf
- KATZ-GERRO, TALLY (2002): Highbrow Cultural Consumption and Class Distinction in Italy, Israel, West Germany, Sweden, and the United States. *Social Forces*. Vol. 81. No. 1: 207–229.

- KIESER, ALFRED (1995): A kontingenciaelmélet. In *Szervezetelméletek*. Budapest, Aula Kiadó. 211–250.
- KINGSTON, PAUL W. (2000): *The Classless Society*. Stanford, Stanford University Press.
- LEE, DAVID J. – BRYAN S. TURNER (eds.) (2014): *Conflicts about Class. Debating Inequality in late Industrialism*. New York, Routledge.
- LENSKI, GERHARD E. (1966): *Power and Privilege. A Theory of Social Stratification*. New York, McGraw-Hill Book Company.
- LIN, NAN (2001): *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge, Cambridge University Press.
- LIZARDO, OMAR (2006): How Cultural Tastes Shape Personal Networks. *American Sociological Review*. Vol. 71. No. 5. 778–807.
- MANZA, JEFF – CLEM BROOKS (2008): Classes and Politics. In Annette Lareau – Dalton Conley (eds.): *Social Class: How Does It Work?* New York, Russell Sage Foundation Press. 201–231.
- MOUW, TED – ARNE KALLEBERG (2010): Occupations and the Structure of Wage Inequality in the United States, 1980s to 2000s. *American Sociological Review*. Vol. 75. No. 3. 402–431.
- PAKULSKI, JAN (2005): Foundations of a Post-class Analysis. In Erik O. Wright (ed.): *Approaches to Class Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press. 152–179.
- PAKULSKI, JAN – MALCOLM WATERS (1996): *The Death of Class*. London, Sage Publications.
- PERROW, CHARLES (1994): *Szervezetszociológia*. Budapest, Osiris-Századvég, Panem-McGraw Hill.
- PETEV, IVAYLO D. (2013): The Association of Social Class and Lifestyles: Persistence in American Sociability, 1974 to 2010. *American Sociological Review*. Vol. 78. No. 4. 633–661. <http://dx.doi.org/10.1177/0003122413491963>
- RÓBERT PÉTER (2000): A társadalmi rétegződéstől a foglalkozási osztályszerkezet felé. In *Társadalmi mobilitás. A tények és vélemények tükrében. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó. 201–243.
- SCHOOLER, CARMY – CARRIE SCHOENBACH (1994): Social Class, Occupational Status, Occupational Self-Direction, and Job Income: A Cross-National Examination. *Sociological Forum*. Vol. 9. No. 3. 431–458.
- SCHULZE, GERHARD (1993): *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main – New York, Campus Verlag.
- SCHULZE, GERHARD (2000): Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A hétköznapi élet esztétizálódása (Részlet az I. fejezetből). *Szociológiai figyelő*. 4. évf. 1–2. sz. 135–157.
- SCOTT, JOHN (2002): Social Class and Stratification in Late Modernity. *Acta Sociologica*. Vol. 45. No. 1. 23–35.
- UTASI ÁGNES (1984): *Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák. Rétegződés-modell vizsgálat V*. Budapest, Társadalomtudományi Intézet.

VANFOSSSEN, BETH E. (1979): *The Structure of Social Inequality*. Boston, Little, Brown and Company.

WEBER, MAX (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

WEEDEN, KIM A. – DAVID B. GRUSKY (2005): The Case for a New Class Map. *American Journal of Sociology*. Vol. 111. No. 1. 141–212.

WEEDEN, KIM A. – YOUNG-MI KIM – MATTHEW DI CARLO – DAVID B. GRUSKY (2007): Social Class and Earnings Inequality. *American Behavioral Scientist*. Vol. 50. No. 5. 702–736.

WRIGHT, ERIK O. (1979): *Class Structure and Income Determination*. New York, Academic Press.

WRIGHT, ERIK O. (1980): Class and Occupation. *Theory and Society*. Vol. 9. No. 1. 177–214. <http://dx.doi.org/10.1007/BF00158896>

WRIGHT, ERIK O. (1989): A General Framework for the Analysis of Class Structure. In (ed.): *The Debate on Classes*. London, New York, Verso. 3–43.

WRIGHT, ERIK O. (1999): Általános keretrendszer az osztálystruktúra elemzéséhez. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 178–221.

WRIGHT, ERIK O. (2005): Foundations of a neo-Marxist class analysis. In: (ed.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press. 4–30. <http://dx.doi.org/10.1017/cbo9780511488900.002>